

موسیقی ایرانی

در چین (۲)

سازهای ایرانی در شین جیان

۱۳۰

در ایالت شین جیان چین - چنانکه در پیش رفت - موسیقی ایرانی را با همان سازهای آشنای ایرانی می نوازند، سازهایی که از دیرباز در ایران ریشه و پیشینه داشته است و برخی از آنها هنوز هم در گروه نوازی های هنرمندان سرزمین ما به کار گرفته می شود و شماری از آنها به دست فراموشی سپرده شده است که یکی از علت های کنارگذاشتن این سازها در گروه نوازی های ایران، شاید کم بودن و نارسا بودن صدای این سازها بوده باشد، در حالی که شاید می شد با افزودن سیمهایی بر آنها و دگرگونی هایی اندک در ساخت این سازها، هم چنان آنها را به کار گرفت، چنانکه دیگران کرده اند.

سازهایی که در میان اویغوران رایج است با همان نام فارسی در زبان اویغوری - و هم در زبان چینی - به کار می رود و حتی در زبان چینی برای این سازها واژه های برابر ساخته نشده است، این سازها عبارتند از:

دوتار، سه تار، ریاب، قیچک، تنبک، دف، سرنا، کمانچه، قانون، نی، تنبور (طنبور)، نقاره، سازی کوچک به نام «زیرتار»، سازی زخمه ای به نام «پنج تار» (پنجی تار - که در برخی نواحی بدان پیش تار هم می گویند که بش در زبان ترکی به معنای همان عدد پنج است) و سازی کوبه ای به نام ناؤر، اما جالبترین و اندیشه برانگیزترین ساز در میان اویغوران که در تمامی شین جیان نیز رایج است سازی است به نام «خوشتار»! که اینک به کوتاهی به این سازها می پردازم ولی سخن درباره خوشتار را به نوشتاری ویژه وامی گذارم که این ساز، خود جستاری مستقل و نگرشی و پژوهشی

● سازهای ایرانی در شین جیان چین

درخور و سزاوار را نیاز دارد.

۱ - طنبور: سازی است با کاسه‌ای چوبین و گلابی شکل که پنج تار سیمی دارد و دو رشته تار نازک برای صدای زیر، دو رشته تار کلفت برای صدای بم و یک رشته تار برای صداهای میانی، که با زخمه نواخته می‌شوند.

۲ - رباب: در زبان اویغوری «راؤا» گفته و نوشته می‌شود و از این ساز در شین جیان چند گونه وجود دارد که نام‌آورترین آنها رباب کاشغری و رباب شمالی است، نوعی از این ساز را «راؤاپو» می‌نامند. کاسه این ساز چوبی و گرد است که بر آن پوست گوسفند یا خر کشیده می‌شود، دارای پنج تار ابریشمی یا سیمی است که دو رشته آن تار بم، دو رشته تار میانی و یک رشته تار زیر است، این ساز را روی شانه چپ می‌نهند و با دست چپ پرده‌گیری می‌کنند و با دست راست به کمک زخمه نواخته می‌شود، نکته مهم آن است که بجز رباب معمولی در گروه‌نوازی‌های شین جیان، گونه‌ای دیگر از رباب نیز به کار گرفته می‌شود که به آن «باس رباب» می‌گویند و اندازه‌اش از رباب معمولی کمی بزرگتر است.

۳ - دوتار: یکی از مشهورترین و رایج‌ترین سازها در میان اویغوران است، کاسه‌ای گلابی شکل دارد تنها با دو رشته تار که با انگشت دست چپ پرده‌گیری می‌شود و با دست راست آنرا می‌نوازند.

۴ - قانون: ۱۵ تا ۱۸ جفت تار سیمی دارد و هر یک جفت تار دارای یک کلید کوک است،

ساز را روی میز می‌نهند و با دست چپ پرده‌گیری و با دست راست به وسیلهٔ مضراب چوبی یا استخوانی می‌نوازند، قانون راد در زبان چینی کالون تلفظ می‌کنند اما در زبان اویغوری به همان نام قانون گفته و نوشته می‌شود.

۵ - پنج‌تار: سازی است شبیه به دوتار که دو برآمدگی کنار کاسه‌اش دارد و دارای پنج تار و پنج کلید کوچک می‌باشد.

۶ - سرنا: دقیقاً به همان شکل و اندازهٔ سرناهای ایران است و به همان شیوه نیز نواخته می‌شود.

۷ - کمانچه: از سازهایی است که در میان اویغوران پیشینه‌ای دراز دارد، کاسهٔ آن از چوب و به شکل کدوی قلبیانی است، یک تار سیمی اصلی دارد و ۹ تا ۱۳ رشته تار فرعی که با دست چپ پرده‌گیری می‌کنند و با دست راست به وسیله کشیدن کمان موی دم اسب بر تارها، نواخته می‌شود.

۸ - قیچک: دارای کاسه چوبی گرد است و بر آن پوست گوسفند کشیده می‌شود، سه رشته تار از موی دم اسب در کنار هم و پنج رشته سیمی دارد که بر روی زانو قرار می‌گیرد و با کمان نواخته می‌شود، قیچک نیز گونه‌ای دیگر دارد که در گروه‌نوازی‌ها از آن استفاده می‌شود و به آن «باس قیچک» می‌گویند که بزرگ است و همانند ویلنسل میله‌ای از فلز در زیر خود دارد که به هنگام نواختن، این میله به زمین تکیه داده می‌شود. بجز این دو گونه، قیچک دیگری نیز هست که دستهٔ آن دوشاخه و به شکل قیچی می‌باشد و هر دسته دو کلید کوچک دارد.

۹ - دف: در زبان اویغوری «دهپ» می‌گویند، قاب گردی از چوب دارد که یک‌سوی آن پوست گوسفند کشیده شده و در قاب آن تعداد زیادی حلقه فلزی به طور آزاد آویخته می‌گردد، قطر دایره دف معمولاً چهل سانتیمتر است که با دست چپ می‌گیرند و با انگشتان دست راست بر آن می‌کوبند و بیشتر به هنگام اجرای رقصهای اویغوری یا آهنگهای ضربی از این ساز استفاده می‌شود.

۱۰ - ناؤر: طبلی است میان‌تهی به شکل کوزه که بدنهٔ آن فلزی است و بر آن پوست گوسفند می‌کشند، رسم بر این است که دو ناؤر بزرگ و کوچک را کنار هم می‌بندند و می‌نوازند، قطر دایرهٔ طبل بزرگ نزدیک ۲۵ سانتیمتر و قطر طبل کوچک نزدیک به ۱۵ سانتیمتر می‌باشد.

۱۱ - نقاره: در زبان اویغوری «ناغرا» گفته و نوشته می‌شود و تنها در مراسم عیدهای مذهبی به کار گرفته می‌آید که به همراه آن سرنا نیز می‌نوازند.

۱۲ - زیرتار: ساز کوچکی است که تنها اگر بخوانند موسیقی اویغوری را با استفاده از همه سازهای رایج بنوازند از این ساز نیز در گروه‌نوازی استفاده می‌شود.

۱۳ - ساپایی - (سه‌پایه): دو نای است که در کنار هم بسته می‌شود و دو حلقهٔ فلزی در وسط این دو نای قرار می‌گیرد که جنبهٔ تزئینی دارد.

۱۴ - سه‌تار: سازی است زهی با کاسه‌ای چوبین به همان شکل سه‌تار ایرانی که دارای ۱۶

تا ۱۸ پرده می‌باشد که با سیم ابریشمی درست شده که یک سیم برای آهنگ اصلی و ۶ تا ۱۳ سیم فلزی برای هماهنگی دارد، درازای این ساز ۱۳۸ سانتیمتر است و هنگام نواختن دست چپ روی سیم اصلی قرار می‌گیرد و با دست راست به کمک کمانی که از دم اسب ساخته شده آنرا می‌نوازند و بیشتر به هنگام مقام‌نوازی از این ساز استفاده می‌گردد.

در کتابهای مربوط به تاریخ موسیقی در چین آمده است که این ساز به وسیلهٔ مسلمانان از سرزمین‌هایی که در باختر چین قرار دارند یعنی ایرانزمین به آن سامان راه یافته است. نکته درخور نگرش آن است که سه‌تاری که در شین‌جیان رایج است درست همانند سه‌تار ایرانی است با این تفاوت که به جای زخمه، در نواختن آن از کمان استفاده می‌کنند اما روشن نیست که این ساز از آغاز کمانی و زهی بوده است و پس‌انتر در ایران زخمه‌ای شده و یا به وارونه، این ساز در آغاز زخمه‌ای بوده است و در شین‌جیان از کمان به جای زخمه بهره جسته‌اند.

در اینجا یادآوری می‌کنم که تمامی سازهایی که در شین‌جیان رایج است همه با کمک دست و در خود این ایالت ساخته می‌شود. نگارنده در تابستان سال ۷۰ دیداری داشتم از یک کارگاه ساختن «دوتار» در آن سامان، در این کارگاه مجهز از نخستین گام ساختن و تراشیدن چوب، تا پایان کار که ساز آماده می‌شود همه در یک‌جا گرد آمده است. بدین معنی که تنه پوست‌کنده درختان را از کارخانه چوب‌بری به این کارگاه می‌آورند و نخست در بخش درودگری تیرهای بزرگ چوبین برای تراشیدن کاسه و بدنه برگزیده می‌گردد و پس از گزینش، از بخش درودگری به قسمت تراش برده می‌شود.

شهرستان علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در این بخش کارگران آزموده، الوارهای چوب را به تکه‌های کوچک که شایسته تراش ساز باشد می‌پزند و سپس استادکاران به تراشیدن کاسه و بدنه ساز دست می‌یازند، تراشیدن کاسه و بدنه، با چکش، تیشه، سوهان، چاقوهای ویژه تراش چوب و تیغک نقش‌اندازی و با دست انجام می‌گیرد و در بخش دیگری از کارگاه، دسته ساز و کلیدها تراشیده می‌شود و در بخش دیگر رویه ساز که باید به روی کاسه چسبانده شود همزمان آماده می‌گردد، چسبها نیز همه در کارگاه و از مواد طبیعی و سنتی تولید و آماده می‌گردد، پس از فراهم شدن تمامی تکه‌های ساز، آنها را به بخش دیگر می‌برند که ویژه چسباندن و شکل دادن به ساز است، در این بخش تمامی آن تکه‌ها به دست استادکاران به روی هم چسبانده می‌شود و بدنه کامل ساز آماده می‌گردد.

پس از این نوبت به هنرمندانی می‌رسد که باید سازها را تزئین کنند و بیارایند و در بخش آراستن ساز، استادانی به کار سرگرم‌اند که هم‌چون خاتم‌سازان بزرگ شیراز و سپاهان، قطعه‌ها و تکه‌های صدف و چوب و استخوان و فلز را کنار هم به روی سازها و به شکل‌های هندسی کار می‌گذارند و سازها را به گونه‌ای می‌آرایند که گویی خاتم‌کاری شده است، تقریباً تمامی سازها را که در شین جیان استفاده می‌شود با این شبه‌خاتم‌کاریها و صدف‌کاریها که معمولاً زمینه‌ای سیاه یا به رنگ طبیعی چوب دارند می‌آرایند.

آرایه ساز که به پایان رسید، آنها را به دست هنرمندانی می‌سپارند که کارشان سیم‌اندازی بر ساز است و چون سیم‌ها به روی ساز جا گرفت و با زخمه آترا آزمودند، دیگر کار تولید ساز به پایان می‌رسد و برای فروش به بازار می‌آید، به هنگام دیدار از این کارگاه نگارنده از نزدیک تمامی

بخشهای آماده‌سازی دوتار را دیدم و دستهای آفرینشگری را که گویی به چوب جان می‌دادند تا صدای روان انسان را به گوش بنشانند.

در اینجا لازم می‌دانم که به نکته‌ای بسیار مهم اشاره کنم و آن نت‌نویسی در شین جیان است، اویغوران موسیقی را هم‌چنان با خط موسیقی سنتی می‌نگارند که این نت‌نویسی آمیختاری است از اعداد، شماره پرده‌ها که با کنار هم نهادن این اعداد به گونه قراردادی نت موسیقی نگاشته و آهنگها نواخته می‌شوند، بدین معنی که پرده‌ها را شماره‌گذاری می‌کنند و از روی این شماره‌ها موسیقی را می‌نوازند، البته در شین جیان کسانی هستند که با خط موسیقی اروپایی آشنایی دارند و موسیقی ارکستره اویغوری را با نتها و با کمک سازهای اروپایی اجرا می‌کنند اما در تک‌نوازیها و گروه‌نوازیهای سنتی از همان خط عددی هم‌چنان استفاده می‌شود و نگارنده برای نمونه، چند گونه از این نت‌ها را به پیوست این نوشتار می‌آورم.

این ترانه‌ها و آهنگهای «مشرّب» قدیم موسیقی را که در شین جیان رایج است و تعداد آن به نزدیک ۱۷۰ ترانه و آهنگ می‌رسد به نقل از یکی از استادان قدیمی موسیقی آن سامان به نام «دردی آخوند» (۱۹۵۶ - ۱۸۸۱)، روایت و اجرا می‌کنند. دردی آخوند را می‌توان مثلاً با زنده‌یاد استاد نورعلی برومند برابر نهاد و مقایسه کرد. آرامگاه دردی آخوند در شین جیان، دیدارگاه دوستداران هنر و موسیقی است.

یادداشتها:

در این بخش برای یافتن نام و چگونگی و مشخصات سازها، بجز پژوهشهایی را که شخصاً در شین جیان انجام داده‌ام، از بن‌مایه‌ها و منابع زیر نیز بهره جستهم.

۱ - فرهنگ موسیقی چین، گروه پژوهش بخش موسیقی انستیتوی هنری چین، اداره نشریات موسیقی خلق پکن ۱۹۸۴ (به زبان چینی که خانم ون یه‌سیون بخشهایی از آنرا ترجمه نمودند).

۲ - موسیقی و فرهنگ جاده ابریشم، نوشته جانوجین بائو، انتشارات مرکز پژوهشهای هنری شین جیان، ارومچی ۱۹۸۸ (به زبان چینی که برای ثبت شکل سازها از این کتاب بهره برده‌ام).

۳ - موسیقی اقلیتهای ملی چین، نوشته دویاشون، پکن ۱۹۸۶ (به زبان چینی) که بخشهایی از آن توسط چند تن از دانشجویان رشته فارسی برگردانده شد.

۴ - جزوه سازشناسی، از انتشارات مرکز آلات موسیقی ملی شین جیان، ارومچی، بدون تاریخ، (به زبان اویغوری).